

Kéziratos ábrázolások Buda visszafoglalásáról.

A sokszorosított ábrázolásoknak, a metszeteknek Budapest helytörténeti kutatásában való szerepével már foglalkoztak kutatóink.¹⁾ A metszetek egymástól való függési viszonyainak, az úgynevezett metszetszaládoknak kimutatása révén tanulságos bepillantást nyerhetünk a művészek üzemtitkaiba és a hitelességről való felfogásukba. Régebbi metszetek adatainak felhasználása, önkényes változtatások nem azt a célt szolgálták, hogy az ábrázolást természetesebbé tegyék, hanem hogy a festői hatást elősegítsék, vagy hogy a szemlélők érdeklődését fokozzák.²⁾ A folytonos változtatások annál könnyebben megérthetők, hiszen a szerzők mint művészek bizonyos művészi szabadságot engedhettek meg maguknak a valóság rovására. Kivétel nagyon kevés van (pl. Juvigny és Fontana metszetei), ezek is katonai, műszaki célból készültek, s mint ilyenek, szinte komoran hatnak természetesebb ábrázolásukkal.

A metszet mint könyvillusztráció szintén bekapcsolódott a forrásanyagba és nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a régi Buda város-sziluettje és topográfiája annyira összezavarodott. A metszetek tanulmányozásától tehát a régi helyrajz visszaállítására irányuló törekvéseink elmélyülését általában nem várhatjuk.

Budapest múltjának teljes föltárásához, részletes helyrajzi tanulmányokhoz, a városfejlődés ismeretéhez, a régi városképek megalkotásához feltétlenül szükséges, hogy a metszetek mellett a kéziratos anyaggal is foglalkozzunk.³⁾ A már eddig ismert és feldolgozott, itthon hozzáférhető helyen levő ábrázolásokon kívül a külföldön elszórt budapesti vonatkozású helyrajzi anyag is föltárandó és a kutatók rendelkezésére bocsátandó. Különösen fontos ez olyan anyagnál, amely egyetlen kéziratos példányban ismeretes és hozzáférhetősége — külföldön lévén — politikai vagy más kedvezőtlen körülmények alakulása folytán nehézzé válhat és amelynek esetleges megsemmisülése pótolhatatlan veszteséget jelentene.

Az eredeti műalkotás-számba menő ábrázolások szoros kapcsolatot tételeznek fel a téma és szerzője között és így a kevésszámú kézrajz a hitelességnek magasabb fokát képviseli, mint a tömegében nagyobb számú metszet. Míg a metszetek bizonyos művészi hatásra törekedtek, addig a kéziratos kútfők inkább a szemléltetésre helyeztek súlyt. Néha ugyan a kézrajzról is kimutatható, hogy régebbi rajz vagy éppen metszet után igazodik, azonban az egymásról való másolgatás már csak azért sem feltűnő, mert az eredeti alkotások ritkábbak és különböző eredetűek.⁴⁾

Míg a kéziratos kútfőnek (aktáknak, iratoknak, okmányoknak, stb.) kutatása régebben szorosan összefüggött a históriával, addig a rajzolt kútfőnek, a képnek, térképnek kutatásával csak műtörténészeink és

geográfusaink foglalkoztak és a historikusok csak kisegítő anyagként kezelték azt.⁵⁾ Századunk elején azonban megváltozott a helyzet. Az ábrázolt kútfők jelentőségének felismerése és a képkutatás tudománya fogalomkörének kialakulása, karöltve a történettudomány módszereiben kialakult gyökeres változással, a kettő szerencsés kapcsolatát hozta létre. Így az ábrázolt történeti források kutatása az általános történettudomány egyik legfiatalabb részlettudománya lett. Az új irányú történettudomány a rajzolt kútfőt igen fontos történelmi forrásnak ismerte meg. Az általános történettudománynak és a képkutatás tudományának — mint történeti részlettudománynak — azonos lett a végcélja: a történelmi múlt lehető legtökéletesebb rekonstrukciója. A történeti képkutatás napirendre került és a múlt rajzolt emlékeinek történelmi tartalma — melynek értékét a mesteri kifejezés csak fokozhatja — hozzájárul a történelmi élet szellemi újjáalakításához. Az új tudomány szak megjelölésére *Baráth Tibor*⁶⁾ a képkutatás (ikonográfia) és képtörténet (ikonológia) szavakat ajánlja. A magyar történelemre vonatkozó képanyag nálunk igen nagy bőségben fordul elő, különösen pedig a törökkori ábrázolt kútfők csoportja jelentékeny. Történelmi múltunk lehető legtökéletesebb rekonstrukciójához tehát ennek az anyagnak kiaknázásával új forrásokat nyerhetünk, feldolgozásával új eredményeket érhetünk el.⁷⁾

Legtöbb metszet a XVII. században, az 1686-i ostrom alkalmából látott napvilágot. Ez természetes következménye volt annak a nagy érdeklődésnek, amellyel a török uralom alatt levő Budavárnak ismét keresztény kézre való jutását a művelt világ figyelme kísérte. A visszafoglalás idejéből metszeteken kívül kéziratos ábrázolások is maradtak fenn. Ezeknek összegyűjtését és leírását kíséreltük meg a továbbiakban, és ahol lehetett, rámutattunk értékükre.

Megbízhatóságukra vonatkozólag szem előtt kell tartanunk, hogy autentikus minden olyan ábrázolás, mely természet után vagy eredeti után készült.⁸⁾ Ez kétféleképpen történhetik: valóban a természet után, azonos időben és helyen, vagy emlékezet után. Mindkét esetben természet után történt az ábrázolás, csakhogy előbb közvetlenül, utóbb közvetve. Az első mód a fontosabb, a megbízhatóbb. Máskor a szerző eredeti, természet után készült forrásra visszavezethető képet rajzol. Ez hitelesebb, mint az egykorú, de sem közvetlenül, sem közvetve nem természet után készült ábrázolás. Ha a rajzoló nem látta ábrázolása tárgyát, de a saját korában történt eseményt ábrázol, akkor munkája autentikusabb, mint a későbbi korban készült ábrázolás. Az egykorú vagy később készült ábrázolások mint az autentikus ábrázolások leszármazottai — azaz másolatai vagy átdolgozásai — szintén igen fontosak, amennyiben kerülő úton hozzásegítenek az autentikus ábrázolások megállapításaihoz. Különösen fontosak abban az esetben, ha az eredeti ábrázolás az idők folyamán elveszett. Legautentikusabb tehát a közvetlenül vagy közvetve természet után készült ábrázolás.

Leírás is lehet ábrázolás forrása, természetesen itt már a rajzoló egyéni felfogása és fantáziája is közreműködik. A legalsóbb fokot képviselik a pusztán hallomás után készült és az olyan ábrázolások, amelyek a valósággal semmiféle összefüggésben nem állanak.

A török uralom alatt levő Buda helyrajzáról és az általános városképről az ábrázolások hosszú időn át változatlan helyzetet mutatnak. A törökkorban nem voltak nagyobb szabású építkezések, amelyek a város arcélét jelentékenyen megváltoztatták volna, így a középkori Buda a török hódoltság alatt is középkori jellegű maradt.⁹⁾ Körülbelül Buda első ostromától keltezhetjük azt az időt, amikor a megszokott, jórészt XVI. századi típusokon alapuló sablonos ábrázolások a részben helyszínen készült, bár nem mindenben természetű barokkos ábrázolásoknak adnak helyet. E jórészt a nagyközönség érdeklődését foglalkoztató, nagyszámban felburjánzó metszet mellett készültek oly rajzok is, amelyek a hadműveletek céljára is felhasználhatók voltak.

Először lássuk a török uralom idejéből való eredeti török térképünket. A még eddig kiadatlan kéziratos térkép a bécsi *Liechtenstein* hercegi könyvtár egyik ékessége.¹⁰⁾ A Duna folyását ábrázolja Visegrádtól a Fekete tengerig és a folyó mellett levő várakat és erődített helyeket tünteti fel. Buda és Pest környékét ábrázoló részletét eredeti színezésben közöljük. A két várost topográfiaileg helyesen rendezi el a Duna mellett, a hajóhid jelzése is megfelel a valóságnak. A jelölés módja a tornyokban, bástyákon elhelyezett ágyúkkal hangsúlyozza a hely katonai jelentőségét. E szerint az egész Dunavonal mentén Buda a legjelentékenyebb erődítmény. A török felírások a helységek nevét jelentik, továbbá a Dunán hajóval számított óratávolságokat, például Budavára a legközelebbi állomástól három óra távolságra van. Az ábrázolás módja sajátosan keleties. Egy török itineráriumot sejtet, amely gyakorlati célt szolgálhatott, tekintettel a hajózásnál fölhasználható távolsági följegyzéseire. Némely helyen érdekes adatokat őriz meg számunkra. Így például nem messze Pesttől, a Duna-Tisza közén török írással és piros pontokkal jelzi azt a helyet, a »hitetlenek mezejét«, ahol a törökök nagy védelmezője, Mohamed szultánkhán, »kinek sírhelye legyen áldott«, meghalt. Mint a XVII. század elejéről való térképes ábrázolásnak, kartográfiai becse is igen nagy. Feliratainak teljes megfejtése és részletes tanulmányozása helyrajzilag is értékes adatokat ígér.

A török uralom vége felé a város sziluettjét a régi tornyok, oromzatok elpusztulása miatt leegyszerűsített épületformák, a török városképet jellemző karcsú mecset-tornyok és kupolás fürdőépületek jellemezték. Erre az összképre enged bepillantást a Bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött *Blaeu* atlasz látképe, amely a városképet északról nézve tárja elénk.¹¹⁾ Előtérben a romokban heverő margitszigeti épületek, középen a topográfiaileg híven elhelyezett Gellért-hegy kis erődítményével, továbbá a Várhegy a budai várral. A mecsettornyok kissé túlzott kiemelése a szemléletességnek egyáltalában nincsen rovására. A budai oldalt Pesttel hajóhid köti össze. A kéziratos ábrázolásnak metszet-változatai nagyobb tévedéseket mindenestre nem vittek be szélesebb rétegek köztudatába.¹²⁾

Az ostrom előtti idők katonai jelentőségű ábrázolásai közül legfontosabb a bécsi Hadilevéltár *Ottendorf*-féle útleírásának melléklete.¹³⁾ A bécsi Haditanácsot állandóan foglalkoztatta a törökök kiűzésének gondolata. Az előkészítő munkának köszönhető Ottendorf hadimérnök kém-utazása. Ottendorf lehajózott Belgrádig. Útjáról térképet készített, megfigyeléseket jegyzett fel és lerajzolta a part mellett fekvő erődítményeket.

A fölszabadító hadjárat előtt ő az első szakember, aki katonai szemrevételezéseket tett. A bécsi Hadilevéltárban levő útleírása rajzmellékleteinek másolatait érdekesen látjuk viszont a *Montecuccoli* hagyatékában talált terveken.¹⁴⁾ Ez könnyen érthető is, hiszen Ottendorf Montecuccoli szolgálatában állott. A nagy hadvezért a várnak csak erősítési művei érdekelték, a rajzoló ezért a katonákra nézve nem fontos építményeknek és adatoknak ábrázolását mellőzte. Ottendorf személyesen látta a várat, így adatai feltétlenül hitelt érdemlők, hiányainak pedig szerény rajztehetsége volt az oka. A Montecuccoli-féle másolatokat már szakavatott kezű mester készítette.

Keletről, a pesti oldalról nézett budai várnak igen szép és hatásos ábrázolása *Brabant* császári mérnök látképe.¹⁵⁾ Szerzője résztvett az 1684-es ostromban, és így többször volt alkalma látni azt a terepet, amelyet emlékezetből visszaadott. Erre mutat, hogy helyrajzi beosztása egészen megfelel a valóságnak, kivitelezésben azonban emlékkép után dolgozott. Például a Gellért-hegy jó helyen van, de az eléje rajzolt dombok valamely más álláspontból látott perspektíva emlékei. A tabáni városrész is nagyon előkerült a Duna mellé. A királyi palota főbb épülettömbjeinek és a másik két jelentős várbeli egységnek, a Koronázó-templomnak és a Helyőrségitemplomnak elhelyezése megfelel a valóságnak. Az északi alsó várfal bástyaival és a kidőlt ostromrésekkel a valóság illuzióját kelti. Külön figyelmet érdemel a mai Császárfürdő helyén álló kupolás török fürdő ábrázolása, amely a fürdő történetére értékes emlék.

Kéziratos ábrázolásaink második csoportját az 1684-es és 1686-os ostromokkal kapcsolatos rajzok alkotják. Számbelileg ez a csoport a legjelentékenyebb, egyrésztük már az ostromok idejében elkészült, ezek tehát autentikus ábrázolások.

Elsőnek a *karlsruhei* nagyherceg levéltárának anyagáról kell megemlékeznünk. Az itt székelő akkor még badeni örgrófok közül Hermann és Lajos Vilmos résztvettek a felszabadító hadjáratokban. Sok magyar vonatkozású helyrajzi anyagot vittek magukkal, amelynek budapesti részét már *Veress Endre* ismertette.¹⁶⁾ Újabbán *dr. Glaser Lajos*¹⁷⁾ készítette el a karlsruhei levéltár magyar vonatkozású teljes anyagának katalógusát. A tervrajzokat és látképeket a felszabadító sereg legkitűnőbb hadimérnökei és tisztjei készítették, így *Hannenstein*, *De la Vigne*, *Anguissola*, *Marsigli*, báró *Grünthal* stb. A tervrajzokból a katonai vonatkozású részeket kívül Budapest környékére igen sok egykorú topográfiai részletet is kiolvashatunk, a látképes ábrázolások pedig a vár és épületeinek eloszlását adják vissza. A karlsruhei képanyag másolatát a Székesfőváros megszerezte és az feldolgozás céljából itthon is hozzáférhető. Néhány darabja már reprodukcióban is megjelent.

A *Marsigli* által készített kéziratos ábrázolások¹⁸⁾ a bolognai egyetemi könyvtárban, a vatikáni levéltárban, a karlsruhei nagyhercegi levéltárban és a bécsi Hadilevéltárban vannak. Mint hiteles szemtanú és az események aktív résztvevője, nemcsak a várostrom mozzanatait örökítette meg, hanem a budai nevezetesebb épületeket is összeírta. Leírásaiban olyan mecsetek, fürdők, épületek fordulnak elő, amelyeket addig nem ismertünk. Helyrajzi ábrázolásai néhol hiányosak, félbemaradtak, bár ez nem sokat von le értékéből, mivel a különböző rajzok adatai egymást kiegészítik.

Különösen értékes a hagyaték két török felírási térképe, amelyek bő jelmagyarázatot tartalmaznak. Török nevükön föltünteti a vár kapuit, tornyait, bástyáit, mecseteit, nevezetesebb épületeit, továbbá a várat környező hegyek és természeti tárgyak neveit. Följegyzései és rajzai még sok tekintetben kiaknázatlanok. Az 1684—86-os években még fiatal, kiforratlan Marsigli (26—28 éves) működésében több a becsvágy, mint a lelkiismeretes gondosság.¹⁹⁾

A bécsi Hadilevéltár amennyire gazdag a visszafoglalás éveire vonatkozó írott forrásanyagban, annyira szegényes az ostrom képes, térképes ábrázolásaiban. Mintha a badeni örgrófok minden valamirevaló anyagot magukkal vittek volna. Egyetlen korabeli helyrajzi ábrázolás maradt meg — szerzője ismeretlen — az ostrom tervrajzával, az állások pontos feltüntetésével és a tábortervvel.²⁰⁾ Ez azonban a már említett tervrajzokkal összehasonlítva semmi újat nem tartalmaz.

A Fővárosi Múzeum gyűjteményében is találunk néhány egykorú kéziratot. Legelsőnek a karlsruhei *Hannenstein*-féle, nyugatról nézett látkép változatát említjük.²¹⁾ A rajzoló inkább a téma hadtörténeti megoldása, mint művészi kidolgozása lelkesítette. Hadtörténeti szempontból való hűsége kétségtelen és az épületek ábrázolása is támogatja az akkori városképről kialakult véleményünket.

Egy másik képünk ismeretlen szerzőtől származó, szép kivitelű finom tollrajz,²²⁾ amely azonban csak nagy általánosságban használható látkép. A sok mecset, az elhanyagolt királyi palota és a régi keresztény templomok az ostrom előtti állapotot sejtetik. Korabeli metszetek és leírások alapján készülhetett, így mint forrás alkalmatlan.

A következő alaprajz az ostromműveleteket, továbbá az ostromlók táborának tervét ábrázolja.²³⁾ Szerzője, ki csak monogrammjával tüntette fel nevét, négy hasábon keresztül bő magyarázattal számol be a topográfiai részletekről.

A következő látkép Buda ostroma ismeretlen nevű mester kezétől.²⁴⁾ A pergamenre vetett tollrajz — amelyet leírás után ismertetünk — a metszetektől eltérő volta és erősen részletező kivitele miatt személyes tapasztalatok alapján készülhetett. Ez utóbbi rajzok, bár különböző nyelvű — olasz és francia — fölíratuk van, kiviteli technikájuk, díszítésük és egyező nagyságuk alapján közös mester művének tételezhetők fel.

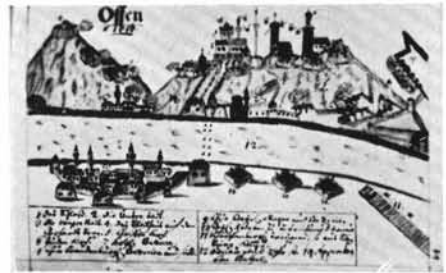
Enzinger János budai polgár a visszafoglaláskor nemesi levelet kapott és címerében alul Buda látképe található.²⁵⁾ A vár túl magasra rajzolt hegyen fekszik és bár korabeli ábrázolás, kis mérete miatt részletek tanulmányozására nem alkalmas. Szerzője és eredete ismeretlen.

Ugyancsak a Fővárosi Múzeumban van kiállítva a Történelmi Arcképcsarnok letétjeként egy ovális alakú elefántcsontra festett miniatűr, amely szintén az ostrommal foglalkozik.²⁶⁾ Előtérben balról Pest, jobbról vágató lovasok, a háttérben a várostrom élénk harci tevékenysége. Szerzője ennek se ismeretes.

A klosterneuburgi apátság könyvtára *J. Gaspar Hammerschmied* útleírását őrzi.²⁷⁾ Illusztrációi közül a 43. a budai basa portréja, a 44. az ostrom meglehetősen primitív, de eredeti felfogású perspektivikus ábrázolása. A nyomtatásban megjelent utinaplóban a rajzok nincsenek reprodukálva.

41. Ottendorf 1667-i útleírásának címlapja.

42. Hammerschmied rajza Buda ostromáról.

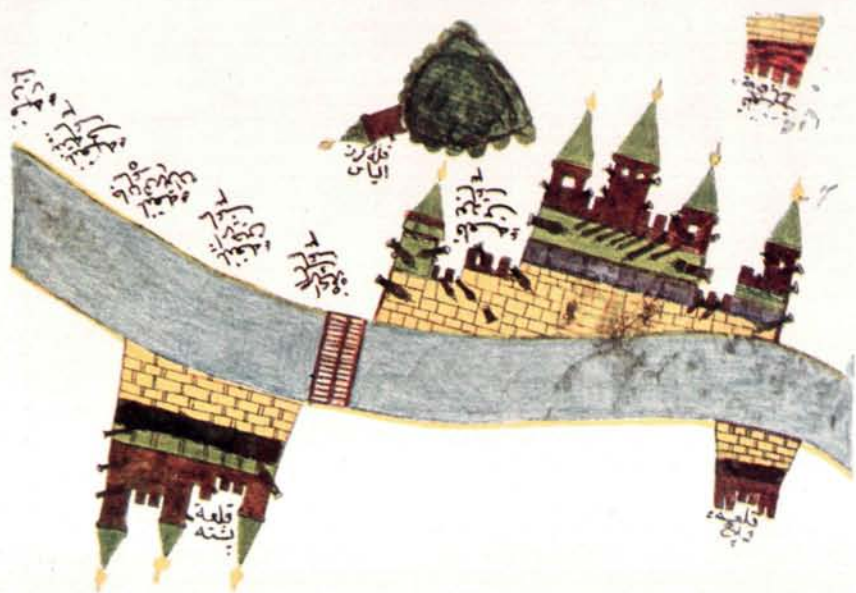

43. Abdurrahman, az utolsó budai basa egykorú arcképe.

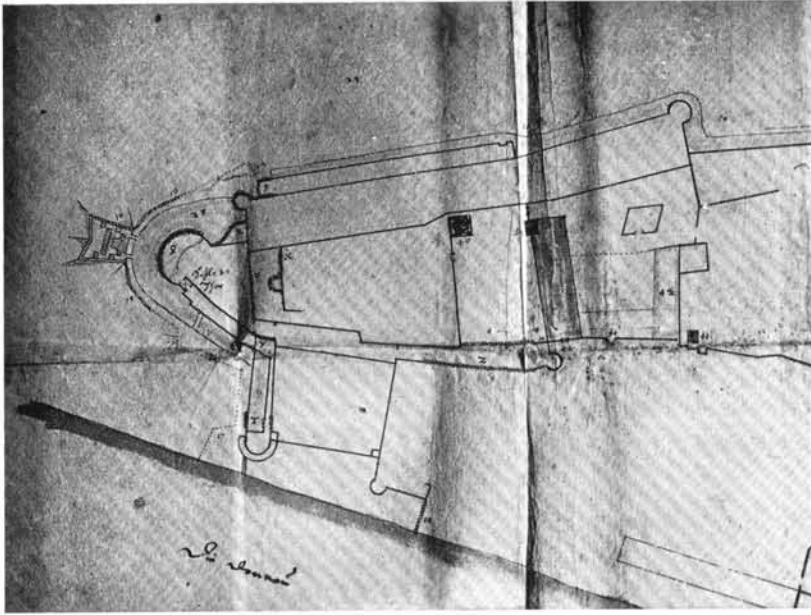
26. Buda és a Margit-sziget látképe a török uralom idejében.

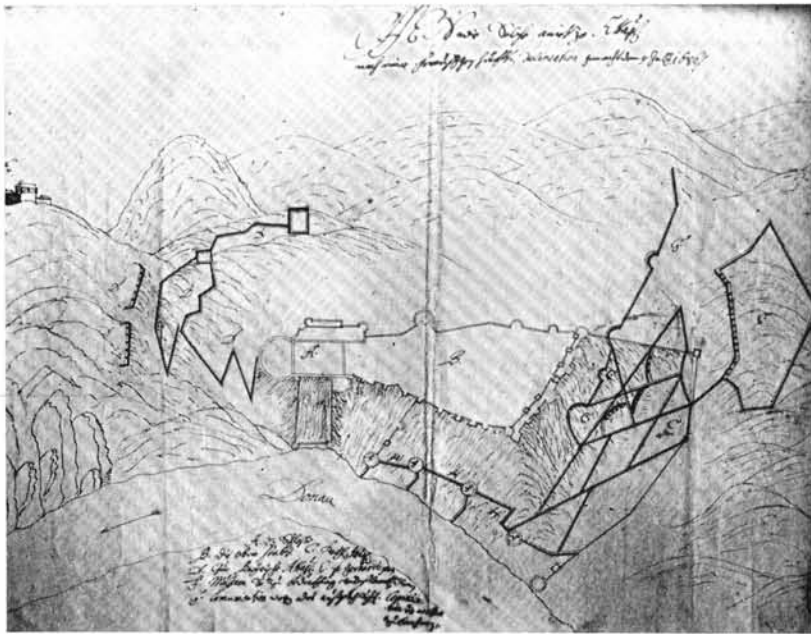

27. Buda és Pest ábrázolása egy török haditérképen.

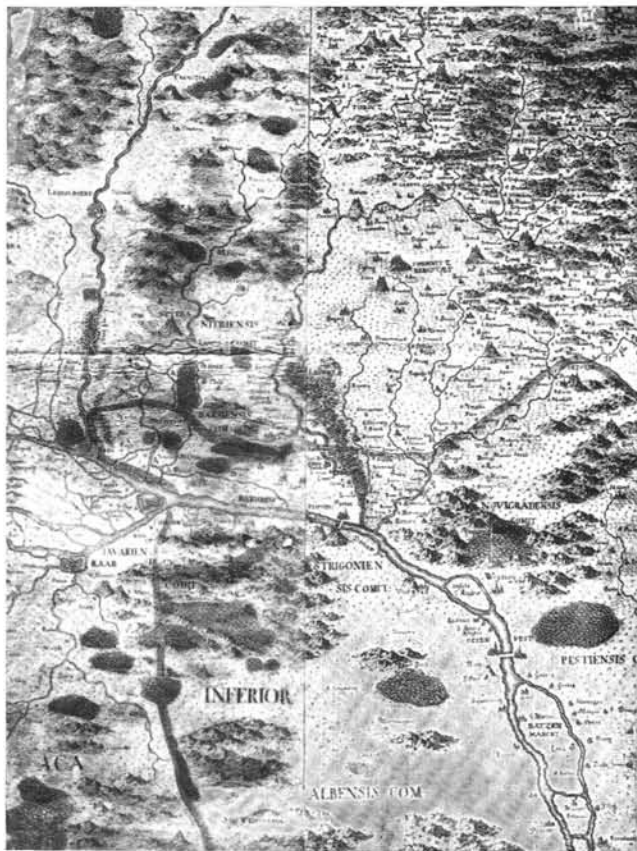

28. A budai királyi várpalota körüli erődítések alaprajza (1690).

29. Az 1686-i ostrom árokrendszere.

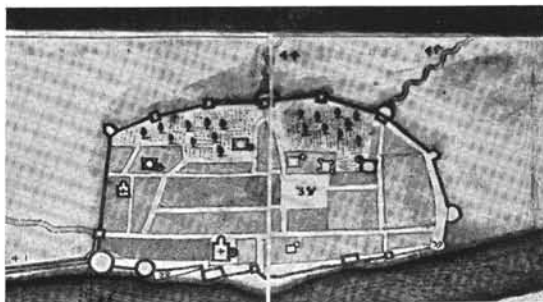
30. A magyar-török határvonal feltüntetése egykorú térképen.

31. Az ostromló csapatok táborhelyei.

32. Az 1684-i ostrom árokrendszere.

33. Pest alaprajza (1685).

34. A budai vár erődítményeinek keresztmetszetei.

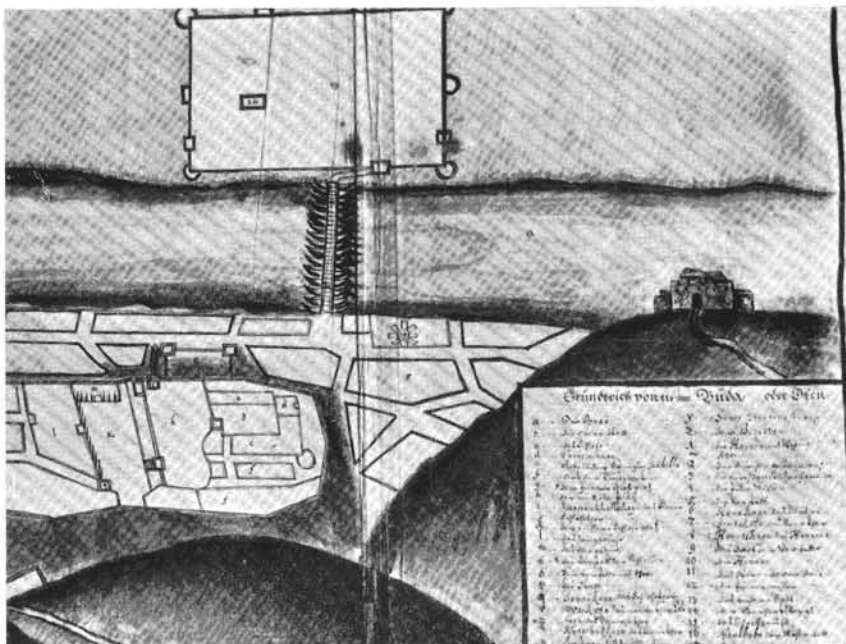
35. Ottendorf Dunatérképének részlete.

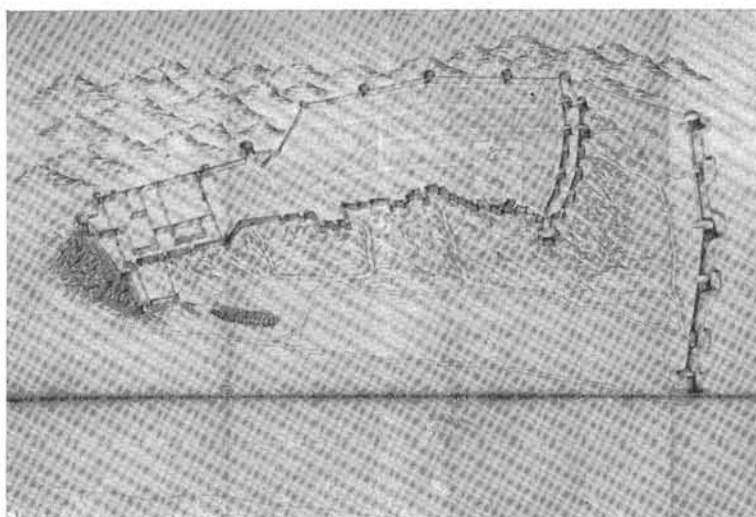
36. Pest látképe, háttérben a Gellért-hegy, Tabán és a romokban heverő királyi palota (1696).

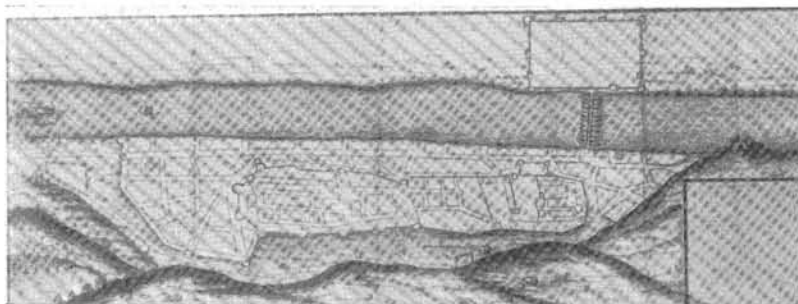
37. A budai várhegy részlete, előtérben a Vizivárossal. (A felső kép folytatása.)

38. Ottendorf alaprajza a budai várról (1667).

39. Montecuccoli részére készült látkép Buda erődtményeiről.

40. Buda alaprajza Montecuccoli hagyatékából.

A Bécsi Nemzeti Könyvtárban is található az ostromról egy alaprajz, amely a várat megközelítő árokrendszert tünteti fel.²⁸⁾ Szerzője ugyanaz a *Brabant* mérnök, akinek kezéből az Albertinában levő látkép kikerült. Bár hitelessége kétségtelen, vázlatos volta miatt részlettanulmányokra elégtelen.

Gyűjtésünk harmadik csoportjába a felszabadítás utáni időben keletkezett ábrázolásokat soroljuk. Már nyugodtabb körülmények között, nagyobb pontosságú felvételek készülnek a városról és főleg a vár erődítési műveiről. Az ábrázolások színvonala a Faust—Geffelin-féle és az innsbrucki képeknél, továbbá a gobelinek mozgalmas szerkezetében már művészi magaslatra emelkedik.

A visszafoglalás utáni időnek első és egyetlen hiteles, a részletekig alapos ábrázolása a bécsi Állami Levéltárban *Rabatta* vezérhadbiztos rendelkezésére 1687 januárjában készült munka.²⁹⁾ Nemcsak műszakilag pontos alaprajz, hanem az utcahálózat, sőt az egyes háztelkek bejegyzésével a budai vár helyrajzának legmegbízhatóbb forrása. Bő jelmagyarázata megkönnyíti fölhasználhatóságát.

A bécsi Hadilevéltár »Feldakten« csoportjában az 1690-es akták között egy igen gondos kivitelű, pontos felmérést feltételező alaprajz található, amely az erődítéseket ábrázolja.³⁰⁾ Sajnos azonban, hogy további részletek és a vár környékének helyrajza nincsenek rajta; a hozzátartozó hatoldalnyi leírás mindenestre pótolja ezt a hiányosságot.

Mind topográfiai hűség, mind művészi ábrázolás szempontjából igen sokra értékelt emléke az ostromnak *H. Faust* képe, amely a Fővárosi Múzeum birtokában van.³¹⁾ Lotharingiai Károlynak a törököktől visszafoglalt Budára való diadalmas bevonulását ábrázolja. A képszerkezet háttere a budai Várhegy, Gellért-hegy és Svábhegy látképe. A királyi várkastély zömök alakja és részeinek tagolása, a várkép kiemelkedő jelentőségű épületei, a védfalak vonalvezetése, kapuk, mecsetek fekvése stb. a mellett szólnak, hogy festőjük szeme előtt Buda reális emlékképe, nem pedig kétes hitelességű metszetek példái lebegtek.

Horváth Henriknek sikerült kimutatnia Faust képének szoros kapcsolatát a bécsi Burg egyik lotharingiai eredetű gobelinjével, amely a festmény tükörképe.³²⁾ A gobelin szövés-technikája természetesen bizonyos összevonásokat és változtatásokat követelt, úgyhogy a városkép topográfiai helyessége pontosság tekintetében csorbát szenved. Míg a Faust-képen rajta van minden olyan nevezetes helyrajzi és tájképi részlet, amely a várossziluettt tartozéka, addig a gobelinkép összbenyomása jóval sommásabb. A kép tehát nemcsak a gobelinre volt hatással, hanem Budavár topográfiájának is egyik elsőrendű forrása.

A visszafoglalás utáni idők helyrajzának egy igen értékes emléke került elő a Bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött haditérkép mellékképén.³³⁾ Az 1698-ban készült látkép rajzolója, *L. Fr. Rosenfeld* hadimérnök igen szomorú képet nyújt a vár épületeiről. A királyi palota teljesen romokban hever, csak a Dunára néző oldalon látszik kétemeletnyi magas front. Vele párhuzamosan a nyugati főfal belső fele és az annak folytatásaként körülbelül megegyezően a törzsepület hozzáig elnyúló falmaradvány látható. Ez a megmaradt falkomplexum képezte aztán alapját a palota további építkezésének.³⁴⁾

A térképnek két évvel korábban, 1696-ban készült forrását sikerült megtalálnunk a Bécsi Nemzeti Könyvtár földrajzi gyűjteményében.³⁵⁾ Főleg díszítésében és finomabb részleteiben eltérést mutat az 1698-ban készült látképtől. Igen fontos előnye, hogy rajta van Pest város látképe, ahol igen jól kivehetők a városkép domináló elemei. Különösen érdekes az akkor még egytornyú belvárosi plébániatemplom rajza. A Gellért-hegy, a Tabán a Rácfürdővel, a királyi várpalota romhalmaz volta szinte durva valósággal tárja elénk az akkori állapotokat. A másik képen bemutatott várrészlet a Koronázó és Helyőrségi templomokat, előtte pedig a Vizivárost ábrázolja. Ennek a képnek szintén *Rosenfeld* császári hadimérnök a rajzolója, úgyhogy hitelessége — legrosszabb esetben autentikus képről való másolás útján — de biztosítottak látszik.

A Faust-képhez hasonló jelentőségű és művészi értékű az *innsbrucki* »Burg« második emeletén levő két festmény, amelyek szintén a budai vár ostromát ábrázolják.³⁶⁾ Egyiknek tárgya Buda ostromának perspektivikus látképe északról nézve, a másik kép a vár bevétele utáni utcai harcot és zsákmányolást örökíti meg. A képek szerzője ismeretlen, innsbrucki adatunk szerint³⁷⁾ lehetséges, hogy *Franz Josef Textor* festette, de szóbajöhet *Maitens*, *Greipel* és *Baer*, akik a palota festményein annakidején dolgoztak. A két kép tárgya szerint rokonságban van, vagy közös eredetre vezethető vissza két bécsi gobelinnel. Lehetséges, hogy olyanforma összefüggés van közöttük, mint amilyent Horváth Henrik a Faust-kép és a bécsi gobelin között kiderített.

Későbbi időben (a XVIII. század derekán) készült a bécsi Hadilevéltár mérnöki osztályában őrzött térkép, amely az ostrom-munkálatokat és a csapatok fölállítását ábrázolja.³⁸⁾ Buda és Pest utcahálózatára és a környék helyrajzára igen pontos ábrázolás, kár, hogy a bőven alkalmazott számjelölések magyarázatával térképünk ismeretlen készítője adós maradt.

Végezetül bemutatjuk *A. Reiner* 1682-ben megjelent térképét, amely nem tartozik ugyan szorosán kijelölt tárgykörünkhöz, de mint a főlészabadítás korának közkezen forgó térképe, a magyar-török határvonal ábrázolásával érdeklődésünkre tarthat számot.³⁹⁾ A színes vonallal kijelölt határ akkor is, mint ma, nem messze a fővárostól, a Dunavonal felett húzódott. Csakhogy abban az időben a határvonalon kívül volt a még megmaradt Magyarország. Bár vagy 150 évig tartott ez az állapot, Buda főlészabadításával megváltozott a helyzet és eltűntek a térképről az országunkat feldaraboló határok.

A visszafoglaláskori Buda ábrázolásával foglalkozó és bemutatott anyagunk természetesen nem tarthat számot teljességre és a jubileum évétől reméljük, hogy újabb kéziratos emlékek előkerülnek. Későbbi feladat lesz annak megállapítása, miként illeszkedik bele a kéziratos anyag a történelmi források csoportjába. Aki az ilyenfajta ábrázolás felhasználás-módját már ismeri, tudja, mily nehéz feladat előtt áll a kutató, amikor olyan forrásokat dolgoz föl, amelyeknek hitelessége és provenienciája is különös, gondos vizsgálatot igényel.

Borbély Andor

- 1) Dr. Kremmer Dezső: A Székesfővárosi Múzeum olasz metszeteiről. Múzeumok és Könyvtárak értesítője, VII. évf. és: Pest-Budát ábrázoló német metszetek. Budapest régiségei, X. k.
- 2) Dr. Horváth Henrik: H. Henrich Faust és a bécsi gobelinek. Tanulmányok Budapest multjából, I. k. 70. l.
- 3) Dr. Kremmer Dezső: Budát ábrázoló XVII. századbeli kéziratok. Archeologiai Értesítő 1913. 414—423. l.
- 4) Dr. Horváth Henrik i. m. 71. l.
- 5) F. Keyser: Die Geschichtswissenschaft, Aufbau und Aufgabe. München u. Berlin, 1931. 208—222. l.
- 6) Baráth Tibor: A történeti képkutatás. Budapest, Studium, 1935. 16. l.
- 7) Baráth Tibor i. m., 38—45. l.
- 8) Ifj. Vájer Lajos: Pázmány Péter ikonográfiája. Századok, LXIX. Évf. 7—8. sz. 1935. 277. l.
- 9) Dr. Horváth Henrik i. m. 66. l.
- 10) Bécs, Liechtenstein herceg térképgyűjteménye, XXVI. 185. Címe: Die Donau von Visegrad bis ins Schwarze Meer. Mit dem Ortschaften an beiderseitigen Ufern, mit türkischer Schrift. Kézirat, színezett, (a továbbiakban ké, szí, rövidítve) 2 lapon a 116×44 cm. A 186. sz. alatt találjuk a térkép másolatát a török feliratok latin fordításával.
- 11) Bécs, Nemzeti Könyvtár földrajzi gyűjteménye, Atlas Blaeu, Tom. XXXIII. Hungaria kötetének 31. látképe: Alt Ofen. Ké, szí, 31×34 cm.
- 12) Dr. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886. 188. l.
- 13) Bécs, Hadilevéltár, térképosztály, K. VII. k. 1. Címe: Der Weeg von Ofen auff Griechisch-Weissenburg (Belgrád) oder die beschreibung der allda gelegenen Planken und derselben gantzen gegendt, dem Herrn Generalfeldmarschall grafen von und zu Montecuccoli gewidmet von Heinrich Ottendorf. 1 kötet útleírás látképekkel és alaprajzokkal 1667-ből. L. Eperjesy Kálmán: A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke, Szeged, 1929. 95. l.
- 14) Montecuccoli hagyatékát *Veltze* százados ismertette: Mitteilungen des K. u. k. Kriegsarchives 1898. 10 Bd. 206 lapon. A bécsi Hadilevéltár »Feldakten« osztályában 1670—VI—93½ sz. alatt levő iratok mellékleteként a következő városok alaprajza található: 1. Gran, 2. Buda, 3. Buda, 4. Semlin, 5. Die Donau von Wien bis Griechisch-Weissenburg, 6. Mohács, 7. Esseg, 8. Temesvár.
- Marsigli is hivatkozik ezekre a rajzokra Lotharingiai Károly fővezérhez 1684. ápr. 22-én írt, Velencében kelt levelében, melyben Budavár fekvéséről, hadi jelentőségéről számol be. Marsigli, mint hadifogoly tette megfigyeléseit és ezt írja többek között olasz nyelven: »Hogy leírhassem Hercegségednek, hogyan néz ki az a tér, szükséges lenne róla pontos helyrajzot adni. De mivel nyomorult rabszolga voltam és emlékszem, hogy egy ilyen tervrajzot láttam Hercegségednek a dolgozószozájában Montecuccoli írásai között...«
- A két budai tervrajz csakugyan meg is van Montecuccoli írásai között (Lásd még: Veress Endre: Marsigli jelentései és térképei Budavár 1684—86-iki ostromáról c. munka 117. l. Budapest régiségei, IX. kötetében)
- 15) (Reprodukciója jelen kötet elején külön mellékleten. — Bécs, Albertina metszetgyűjtemény, Vues 83., 42. sz. alatt: Butta oder Offen wie selbige 1684 gestandte wie die Armatha darüber geruckt wirdt von anfang zuseyn gestandte ist. Készítője: Franz Leopold Brabant császári mérnök. Ké, szí, 54×38 cm.
- 16) Veress Endre i. m. 107. l.
- 17) Dr. Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképnyaga. M. kir. Állami Térképészet, Bp. 1933. Az elől levő számok a katalógus számai.
7. Buda tervrajza ostrommal, 1686. Cím és szerző nélkül. Ké, szí, 412×282 mm.
24. Delineation der Vergangenen belägerung Offen... 1685. Johann Philipp von Hannenstein. Ké, szí, 555×420 mm.
49. Buda tervrajza ostrommal, profilokkal, 1684. Cím és szerző nélkül. Ké, szí, 583×495 mm.
89. Bude. 1686. Szerző nélkül. Ké, szí, 790×490 mm.
237. Belagerung von Ofen im Jahr 1684. Szerző nélkül (a repertorium szerint a mult században készült.) Ké, szí, 760×510 mm.

238. Profils des travaux de Bude. N. M. La Vigne. 1686. Ké, szí, 1115×375 mm.
251. Disegno di Buda Assediata dalle Armi Christiani l'Ao 1684. L. Anguissola Színes festés, 820×690 mm.
252. Attacco di Buda proposto col dettaglio... Szerző: L. F. conte Marsigli. 1684—86. Ké, szí, 935×685 mm. Reprodukálva: L. A. Maggiorotti—F. Banfi: Le fortificazioni di Buda e di Pest e gli architetti militari italiani. Roma, 64 oldal mell.
253. Buda és környéke tervrajza ostrommal. Cím nélkül, szerzője: J. Ph. Hannenstein. 1685. Ké, szí, 940×685 mm.
262. Werck so an dem Grossen Rondel Am Schloss zu Offen... 1686. Szerző: La Vigne. Ké, 240×140 mm.
270. Offen, Wie selbige in Perspectiv Zusehen... 1685. Szerző: v. Hannenstein. Ké, szí, 560×195 mm. Repr. Glaser i. m. 19 lapon, továbbá a Fővárosi Múzeumban meglévő másolatát kiadta színesben: dr. Gallina Frigyes: Budapest Székesfőváros története képekben, Bp. 1932. c. munkában a 8. ábra.
350. Buda tervrajza ostrommal, 1686. Cím és szerző nélkül. Ké, szí másolat 392×300 mm.
358. Plan de Siège de Bude. 1686. Szerző nélkül. Ké, szí, 432×230 mm. Repr. Glaser i. m. 62 l. mell.
- 392/a. Abriss der Vestung Offen, wie selbige auf 3 Seithen im Perspective zu sehen. 1686. Szerző nélkül. Ké, szí, 617×430 mm.
- 392/b. Abriss der Vestung Offen sambt den Approchen und Bateriaen... 1686. Szerző: báró Grünthal. Ké, szí, 622×430 mm.
393. Grundris von der Statt Offen... 1684. Szerző nélkül. Ké, szí, 622×430 mm.
- 394/a. Abrisz der Statt Offen... Ao 1686. Szerző nélkül. Ké, szí, 332×220 mm.
- 394/b. Abrisz der Statt Offen... Ao 1686. Szerző nélkül. Ké, szí, 298×163 mm.
395. Buda tervrajza ostrommal. 1686. Cím és szerző nélkül. Ké, szí, 393×298 mm.
412. Buda vázlatos tervrajza ostrommal, 1684. Cím és szerző nélkül. Ké, 320×210 m.
414. Buda ostromának részletterve 1686. Cím és szerző nélkül. Ké, szí, 300×199 mm.
- ¹⁸⁾ Lásd: Veress E. i. m. Repr.:
112. l. mell.: Buda vára és az 1686-iki ostrom műveleteinek térképe. Jelmagy. hiányzik. Cím és szerző nélkül. Ké, szí, 450×720 mm.
113. l. mell.: Budavár 1686 jún. 17-iki ostromának térrajza. Jelmagy. cím és szerző nélkül. Ké, szí, 230×160 mm.
114. l. mell.: A császári és brandenburgi hadak 1686 július 27-iki ostroma. Ké, szí, 340×230 mm.
143. l. mell.: Budavár 1686-iki török térképe. Részletes török feliratokkal 1—83-ig. Ké, szí, 1000×700 mm.
148. l. mell.: Budavár és környékének térképe, török feliratokkal. Ké, 600×600 mm.
113. l. Egy budai robbanó akna rajza 1686 július elejéről. A 114. l. mell. ostromkép részlete.
131. l. A gellérthegyi császári üteg elhelyezése. Eredeti után rajzolt másolat repr.-ja.
- ¹⁹⁾ L. *Károlyi Árpád*: Századok, 1907. 443. l.
- ²⁰⁾ Bécs, Hadilevéltár, térképosztály, H. III. c. 150. Címe: Belagerung der königlichen Haupt und Residenz Stadt Ofen. Wie Solche von den Kayserlichen und Alyrten... Anno 1686... erobert worden. Szerző nélkül: Ké, szí, 390×305 mm.
- ²¹⁾ Fővárosi Múzeum, 821. left. sz. Prospect von Offen. Ofen im Jahr 1684 unter der Herrschaft der Turken. Aufgenommen von K. Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen Ludwig von Baden. Ké, szí, 480×195 mm. Repr. Gallina i. m. 8 l.
- ²²⁾ Főv. Múz., left. sz. 326. Bude Après sa prise et embrasement du 2me September 1686. Szerző nélkül. Ké, 370×250 mm. Repr. Horváth H. i. m. 64. l. mell.

²³⁾ Főv. Múz., lelt. sz. 15. 725. Grundlage der Attaques vor Ofen bisz den 15 Augusti 1686. Szerző csak kezdőbetűivel. Ké, szí, 620×308 mm.

²⁴⁾ Főv. Múz., lelt. sz. 16.151. Buda citta Capitale de l'Hongeria assediata e forzata d'assalto per l'armada Tedesca. 1686. Szerző nélkül, Ké, szí, 295×405 mm.

²⁵⁾ Főv. Múz., lelt. sz. 15.861. Enzinger János budai polgár I. Lipóttól nyert nemesi levelén Buda látképe. Cím, szerző nélkül. Ké, szí, cca 5×3 cm.

²⁶⁾ Főv. Múz. 28-as tárló. Történelmi Arcképcsarnok letétje egy cca 30×20 cm átmérőjű elefántcsontra festett miniatűr, mely Buda 1686-os ostromát ábrázolja. Szerzője, eredete ismeretlen.

²⁷⁾ Klosterneuburg, Stiftbibliothek, Cod. 1103.

43. Grosz Vizier und Commandant zu Offen, 1686. Ké, 180×120 mm.

44. Offen, 1686. Ké, 180×120 mm.

Az útinapló nyomtatásban is megjelent: Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg, VII. 1. Abt. 1915.

²⁸⁾ Bécs, Nemzeti Könyvtár, földrajzi gyűjtemény, 93.2. Címe: Offen, wie Solche anietzo Attaq. nach einer herausgeschükth. delineation gemacht den 9. July 1686. Franz Leopold Brabant. Kay. Feyerwerkher zu Brünn. Ké, szí, 545×400 mm.

²⁹⁾ Bécs, Allami Levéltár, Hung. Fasc. 73/II. No. 25. 1687 Január, Offen. Címe: Plan de la Ville et chateau de Bude en l'estat qu'ils sont presentement En Janvier 1687. Mint gróf Rabatta vezérhadbiztos féle tervrajz ismeretes. Ké, szí, 1055×355 mm. Repr. Károlyi Árpád id. m. 1. sz. mell., a felhasznált adatok szerint módosítva.

³⁰⁾ Bécs, Hadilevéltár, Feldakten csoport, Türkenkrieg, 1690. 10. ad I. Címe: Brouillon Plan der Festung Ofen, ad Num. 266. Nov. 1690. Exped. Szerzője L. Anguissola. Ké, szí, 1000×376 mm. 6 oldal leírással.

³¹⁾ Főv. Múz. Festője: H. Henrik Faust, 1694. Olajfestmény 160×96 cm. Lásd: Horváth Henrik i. m. 61—75. old.

³²⁾ Bécs, Hofburg, Gobelinsammlung. VII. sorozat: Heldentaten Herzog Karls V. von Lothringen, 1. Buda városa. 2. Buda ostroma. 5. V. Károly herceg djadalmenete. A IX. sorozat: Siege Herzog Karls V. von Lothringen. 13. A janicsárok lekaszabolása és Buda kifosztása. Lásd leírásukat: Horváth H. i. m. 62—63. l.

³³⁾ Bécs, Nemzeti Könyvtár, Kézirat gyűjtemény, Cod. 8612. III. rész címlapja a bemutatott térkép: Marchs und Campementen Kay. Haupt Armee in Hungarn... von mir Leopold F. v. Rosenfelt. A térkép alsó díszítése a látkép. Repr. dr. Bánrévy György: Abudai királyi várpalota újjáépítése III. Károly alatt. Tanulmányok Budapest multjából, I. 32. l. 3. mell.

³⁴⁾ L. Dr. Bánrévy, i. m. 5 l.

³⁵⁾ Bécs, Nemzeti Könyvtár, földrajzi gyűjtemény, Plans des Guerre Turque, Dans le XVII. siècle 3. K. R. S. XI. 3—13. Carte des operations 1696 et 1697. Ké, szí, 700×490 mm.

³⁶⁾ Innsbruck, Hofburg, 2 Stock, No. 4. Leltári számuk: Gemäldeinventur der Innsbrucker Hofburg (III.) No. 4—10. 3. Erstürmung von Ofen. 4. Das verwüstete Ofen. Olajfestmények, à 277×182 cm.

³⁷⁾ Dr. Ringlernek, a tirolai népművészeti múzeum igazgatójának szíves közlése.

³⁸⁾ Bécs, Hadilevéltár, térképosztály, I. c. V. 1—8—441. Címe: Üpl. der Städte Pest-Ofen sammt den Befestigungen und der Umgebung mit den eingez. Belagerungs-Arbeiten und Truppen Aufstellungen der Kais. Armee, i. J. 1686. Cím és szerző nélkül, jelmagyarázat is hiányzik. Ké, szí, 1000×480 mm.

³⁹⁾ Bécs, Nemzeti könyvtár, földrajzi gyűjtemény, 9. A. 4. Címe: Regni Hungariae Superioris et maximae partis Inferioris... descriptio Joannis Alexandri Reiner S. C. M. Ingenieur, 1682 Viennae. Matthias Greischer sculpsit. Szí, 885×335 mm.